

Kiss Endre

PERSZONALIZMUS ÉS KULTÚRKRITIKA KARÁCSONY TÁRSAS-LÉLEKTANI PEDAGÓGIÁJÁBAN

DOI: <https://doi.org/10.32558/abszolut.2021.5>

„...együtt játszom a *kisgyerekekkel*, apja-anyja tudok lenni a játékközösségben. Együtt dolgozom, együtt gyűjtök a növő *gyermek*csapattal, testvére, vezetője vagyok neki a munka közösségében. Együtt élem a törvényt a *serdülők* rendjében, mert tudom, hogy fogadalomközösségünkben óhatatlanul ideáljává kell lennem. Végül együtt értékelem át vele a világot, ha *adoleszkál*, mert én vagyok a barátja világnézeti közösségünkben s befejezésképpen ha megnő, vele együtt hiszek a problémává vált törvény új megfogalmazású érvényében, a reformban, mert ez az igazi nevelő igazi viszonyulása az igazi növendékhez” (Karácsony Sándor¹).

Gondolatmenetem egyik előzetesen kidolgozott változata Kiss Árpád szerepének értelmezése volt 1956 után a magyar pszichológia újraszerveződésében. Ez, kell-e ezt hangsúlyoznom, s ha kell, akkor is legfeljebb azért, mert maga ez a folyamat több, mint fél évszázada ment végbe, igen jelentős részvétel volt a magyar pszichológia talpra állásában, Kiss Árpád, pedagógusként, jelentős részt vállalt ebből a munkából.

E helyett (egy Kiss Árpáddal való, részleteiben ki nem fejtett összehasonlítás alapzatán) hozzá szeretnék járulni Karácsony értelmezésének fejlesztéséhez.

A magyar társadalom és szellemi élet érzékelésében Karácsony mindig is egységes és homogén képet alkotott. Ez tette lehetővé, hogy akár az életmű eltérő korszakai, akár eltérő művei vagy akár eltérő területei mindenkor ezen egységesség médiumán át jelenjenek meg.

Az egységesség e vonásának van bizonyos, nem szándékos és nem is közvetlen önértelmezési szerepe is. Egy ilyen helyzetből gyakran nőhet ki egy úgynevezett „affirmatív”-kutatási magatartás, amikor a kutatók az egységesség e jelenségétől vezetettve (vagy csak véletlenül) értelmezéseik

¹ KARÁCSONY Sándor: *A magyarok kínse*. Exodus, 1942, Budapest

kezdő döntéseit magának a szerzőnek az egységességen keresztül kommunikált „ujjmutatásai” alapján teszik meg.

Karácsony szellemi arculatának vázlatos körvonalazásában állandó segítséget nyújtott Kiss Árpád környezete, lassan fél évszázadra visszanyúló kutatásaim a magyar eszme- és filozófiatörténet köréből, a hetvenes években Terts István közvetítette kapcsolatom Vekerdi Lászlóval és a debreceni együttműködések a Kiss Árpád-konferenciák szövegösszefüggésében.

Kiss Árpád és nemzedékének pedagógiai diskurzusában Karácsony állandó téma volt, nemcsak mint intellektuális kihívás, de ami ennél sokszor jóval fontosabb volt, mint állandóan vibráló politikai és szellemi lakmusz-papír is.

Mindezekben a diskurzusokban folyamatosan nyilatkozott meg Karácsony utóéletének sajátos és ismeretlenek egyáltalán nem mondható vitalitása.

Karácsony mindig kényszerűen váltotta ki a hozzá való állásfoglalást – az életmű holisztikus dimenzióinak megfelelően holisztikus állásfoglalást.

A hozzá kapcsolódó szinte folytonos állásfoglalás kényszere szervesen következik abból, hogy Karácsony a karizmatikus evidencia gondolkodója volt, aki akkor is kiváltja, sőt ki is kényszeríti a hozzá való viszonyulást, ha ez nem első szándékból következik.

Karácsony szellemi arculatának egyik lényeges pillére perszonalista karakterű (bár nem teszünk kísérletet közelebbi irányzatok szerinti besorolására).²

Eszerint mindent ember „saját álláspont, zárt abszolút egység”, ez nem egyszer a nevelésfilozófiai megfontolások manifeszt kiindulópontja is.

Karácsony nem tartja magát mindenben ehhez a perszonalizmushoz, de ez azért filozófiai pedagógiájának hiteles és koherens összetevője marad. Ez a perszonalista jellegű alapszint mindazonáltal jó szolgálatokat tesz Karácsony filozófiai pedagógiájának, mert anélkül, hogy ezt különösebben hangsúlyoznia kellene, mindig visszautalhat rá, mint alap kiinduló értelmezésre.

Ez a perszonalista típusú alapszemlélet mindezekben túl szerves kiindulópontot is jelent a társas-lélektani pedagógiához, tehát nemcsak Karácsony gondolatrendszerének általában, de még konkrétan a társas-lélektannak is kiinduló elmélete lehet.

Karácsony szellemi arculatában a holisztikus egységesség számos, eddig még nem jelzett antinómiát egyesít.

Egy gondolkodó személyes vonása nem is annyira az, hogy antinómiákat egyesít, mint inkább az, milyen szervesen, bizonyos értelemben észrevehetetlenül egyesíti azokat a maga nyelvében.

² *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*, Budapest, 1938. (Exodus kiadás).

Ilyen antinómia a kritika radikalizmusának, sok esetben forradalmiságának összekapcsolása az egyes konkrét lépések szerény megfogalmazásával.³

Bizonyos gondolati „minimalizmus”-t viz Karácsony filozófiai pedagógiájába, hogy nemcsak az osztályterembe próbálja bevinni a filozófia és a tudomány nagy problémáit, de azokat a „kis ember”-ek, a gyerektanulók perspektívájára is alkalmazza. Ettől a gondolkodás nem lesz kisszerű, ez is egy antinómia az egységes gondolkodáson belül. E vonás nagyságrendjét korai volna felbecsülni vagy értékelni, mindenesetre olyan filozófus elődökre tekinthet vissza, mint Rousseau.

Karácsony az egész világot, az egész nyelvet, az egész műveltséget odatelepíti a társadalom kis emberéhez, aki egy konkrét társadalom tagja.

A parttalan befogadás (inklúzió) e gesztusával akarva-akaratlanul tiltakozik, ha éppen nem lázad, az ellen a kizárás (exklúzió) ellen, amelyben egy konkrét társadalom a maga bizonyos jegyekkel ki nem tüntetett gyerekeit részesíti.

E filozófiai pedagógia markáns és nem is ellentmondás mentes vonása, hogy e perspektivizmus, a valóságos kis emberre való összpontosítás folyamatában Karácsony nem tesz különbséget a „kultúra” és a „kultúra közvetítésé”-nek relevanciája közé.

A filozófiai pedagógia gyors átmenetekkel tud átváltani kultúr-kritikába (s ez, a dolgok természete alapján igen gyors átmenetekkel társadalomkritikába).

Karácsony koherenciájához tartozik azonban az is, hogy ezt a kétségtelen kettősséget nem reflektálja. Természetesen mozog a két perspektíva között.

A „kultúrkritikai” dimenzió lehetővé teszi Karácsony számára, hogy ne csak a „kis ember”-rel való pedagógiai kommunikációból kapcsolja ki a bevett „magas kultúra” elemeit, de általában saját gondolati univerzumából is. Ezzel a tiszta formájú társas-lélektani koncepció transzparenciája növekedik, felerősödhetnek az első szándékú pozitív elemek, teljes jogaihoz jut a nyelv (köznyelv, a realizálódó kommunikáció maradéktalanul hordozza az oktatás és tanítás alapfunkcióit, mindez funkcionális jegyeket, annak megfelelő ökonómiát is ölt magára).

Ebből a nem-reflektált kultúrkritikai hozzáállásból azonban kiiktatódik az addigi tudás, kiiktatódnak fogalmak, mindaz, ami (bár nem ebben áll igazi erősségük) egy hagyományos vagy megújított tantárgyi struktúrához vezethet.

³ Az egyes gondolkodói szintek közötti állandó mozgás szerves összetevője annak az állandó mozgásnak, ami Karácsony diskurzusát általában is jellemzi.

A tanítás és oktatás összefüggésében Karácsony ezt meg is fogalmazza:

„Nehezebben, hosszabb idő alatt, több áldozattal és mindennek fölélt még akkor mindig csak problematikusán fejlődhetik a kultúrunka aktív munkatársai az a nevelő hatásnak kitett egyén, akivel az eddigi kultúrát próbálják közölni, mint az, akivel a jelrendszer, a kultúra formális elemét, a nyelvet funkcionálisan közlik és új munkatársaként osztják meg vele a terhet.”⁴

Ezzel a perszonalista megalapozást definitíven háttérbe szorította egy olyan funkcionista hangvételű társas-lélektani koncepció, amelyek összefoglalóan kultúrkritikának nevezhető.⁵

Ezen a ponton igen termékeny vita lehetősége nyílna meg a tudás természetéről, formális és tartalmi tudásról, tartalmakról és funkciókról. E viták nem folytathatók le e keretben, s ezért csak arra utalnánk, hogy mindenféle részletes vita nélkül is világos, hogy a tudás keletkezésének funkcionális szinergetikája (függetlenül önmagában vett igazságértékétől) nem azonos a szervezett oktatási rendszer logikájával.

Az érettségi ebben az összefüggésben nem azt jelenti, hogy a diák „érett”, de azt, hogy a tudása van olyan „érett”, hogy alkalmas arra, hogy annak szférájában beinduljanak további szinergitikus kapcsolatok, abban az értelemben is, hogy ez a tudás ugyanezekkel a potenciális szinergitikus kapcsolatokkal alkalmas legyen az úgynevezett „felsőoktatás” tudásának szinergitikus elsajátítására is.

A tudás szinergetikája kapcsolatban áll a tartalmakkal (kulturális tartalmakkal, az „eddigi kultúra” tartalmaival, ahogy imént Karácsony nevezte), ugyanakkor a legtermészetesebb kapcsolatban áll azzal a társas-lélektani modellel is, amit Karácsony kialakít.

Ez a termékeny feszültség mozgatja Karácsony filozófiai pedagógiáját, amelynek belső feszültségét azonban Karácsony nem minden esetben, sőt, igen ritkán reflektálja.

Sajátos háttérét rajzolja ki Karácsony társas-lélektanának s ezen keresztül filozófiájának a XX. század elejének megnövekedett érdeklődése a dialógus, a nyelvfilozófia és a másik emberrel folytatott kommunikáció filozófiai vetülete iránt.

Ezt a vonulatot nem lehet az akkori filozófia fő áramának tekinteni, mégsem lehet véletlen, hogy későbbi korok törekvései olyan gyakorisággal nyúlnak vissza

⁴ *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*, Budapest, 1938. (Exodus kiadás). XV–XVI.

⁵ A reflexió itt is hiányzik. Fel lehetne tenni ugyanis a kérdést, miért válik így valaki inkább a „kultúrunka aktív munkatársá”-vá. Hasonló kérdés lehetne egy másik összefüggésben, hogy miért „halott” a tudás, amikor bennünk állandóan új, szinergitikus kapcsolatokra lép.

ezekhez a törekvésekhez, hogy azután ezzel az állandósult érdeklődéssel szinte utólagosan meg is szilárdítják e törekvések történeti helyét.

Rejtett tudásból idővel nyilvános tudás lett. Buber, Franz Fischer, Ebner vagy Rosenzweig a későbbi korokból visszapillantva már szinte összefüggő irányzattá emelkednek.⁶ Az sem véletlen, hogy ebben a korszakban különösen heves viták folynak az úgynevezett holt nyelvek oktatásáról, amelynek egyik nyilvánvaló kitörési pontja a nyelvnek az étellel való kapcsolata.

Karácsony diákkora, tanulmányútjai, külföldi tartózkodása német nyelvterületen pontosan erre a korszakra esett. A lehetséges hatásokra vonatkozó hipotézisek száma meglepően nagy.

Lehetséges az is, hogy a későbbi kutatás erős párhuzamokat, netán a hatástörténet nyomait fogja kimutatni Karácsony lélektanán. Az is lehet, hogy ez a szellemi és a felfogásbeli hasonlóság mindenféle konkrét kapcsolat történeti megerősítés nélkül marad. Akár így, akár úgy fog alakulni a kutatás jövőbeni története, Karácsony társas-lélektanának alapjai igen közel állnak ehhez a különös korszakhoz, amely az egyes indítatások szinte folyamatos újrafelfedezése miatt a visszapillantásban majdhogynem öntörvényű folyamatnak látszik.

Előzetes magyarázatokat elvi lehetőségként mindkét változatban meg tudnánk fogalmazni.

Mind a két változatnak meg van a lehetősége, megvan a rejtett vagy nyilvános kapcsolatnak, a kapcsolat szándékos vagy tudatos elhallgatásának, a személyes élettörténet majd a stratégia emlékezet módosító hatásának, de ugyanúgy annak is, hogy Karácsony valóban csak a korszak láthatatlan és megfoghatatlan éterében került kapcsolatba a nyelv, a dialógus, a másik ember filozófiai kultuszával.

A nyilvánosság elé lépő Karácsony a karizmatikus evidencia filozófusa.

A karizmatikus evidencia filozófiája egyfelől maga a tetet öltött transzparencia. A filozófus az evidencia erejével képvisel dolgokat, melyek azáltal válnak súlyossá, hogy képviselőjük nyilvános karizmával rendelkezik.

Karácsony tökéletesen megfelelt ennek az eszmének. Azt, hogy a karizmatikus evidencia magatartásformájára a modern korban is ráépülhetnek filozófiai életművek, egyes konkrét összefüggéseiben ugyan

⁶ Ld. erről pl. Endre KISS, *Dialogdenken bloss romantisch – Gesellschaftsethik bloss pragmatisch* (Johann Georg Hamann und Josef Popper-Lynkeus). in: Angelica Baeumer – Michael Benedikt (Herausgeber), *Dialogdenken – Gesellschaftsethik. Wider die allgegenwärtige Gewalt gesellschaftlicher Vereinnahmung*. Wien, 1991. 33–47.

nem elemezhetjük, de a tény bizonyításaként megnevezzük a német klasszikus idealizmus egyik vezető filozófusát, Fichtét.⁷

Miközben a karizmatikus evidencia magatartásformája látszólag teljesen magától értetődő, éppen annyi alapvető dilemmát vet fel egy igényes tipológia számára.

Ez a magatartás ugyanis látszólag szembemegy a filozófiai tipológiákkal szemben támasztott követelményekkel. Nyilvánvaló, hogy az újkori filozófusra olyan erővel nehező a bizonyítás, a szemantika legitimálásának a kényszere, hogyha szigorúan vesszük ezt a követelményt, nem is lehetne létjogosultsága a karizmatikus evidencia filozófiai sikerének.

Ilyen magatartás mégis van, s azt is nyomatékosan hangoztatnunk kell, hogy amennyiben ez a magatartás sikert arat, azt a filozófia versenypályáin éri el, azaz nem arra gondolunk, hogy a karizmatikus evidencia sikere különleges, kivételes állapotokhoz lenne köthető.

A karizmatikus evidencia sikere valójában maga is konkrét filozófiai feltételekhez van kötve, ezek mindenkor változó, de történetileg mindig konkrétan magyarázható filozófiai feltételek, semmiképpen sem azonosak tehát kivételes állapotokkal.

Mindenesetre áll fenn kapcsolat Karácsony és a társas-lélektani hagyomány eredetének és hatástörténetének nehéz felkutathatósága és a karizmatikus evidencia magatartásformája között.

Akár saját korának terminológiája, akár napjaink fogalmisága szerint Karácsony értelmiségi szerepet alakított ki a maga számára.

Szerzőnk a szónak nemcsak értékmentes, de akár még értékelő, azaz pozitív értelmében is tudatosan építette fel annak a Karácsony Sándornak a képét, akit ismerhettek és ismerhetnek.

Erről az értelmiség típusról is elmondhatjuk, hogy (a karizmatikus evidencia problémához is hasonlóan) a legegyszerűbb, a legközvetlenebb, a legtriviálisabb elemek keverednek benne a legbonyolultabb elemekkel, hogy azután e folyamat valamelyik pontján akár még a tudatos stratégia egy-egy elemére is ráismerhessünk.

Az első hatalmas ellentmondás rögtön e szerep messzemenő egyszerűsége, eszköztelensége, reflektálatlansága, amivel szemben a másik oldalon egy nagyon tudatos, igen szofisztikált, széles kitekintésű, kreatív szervezői szerep körvonalai bukkannak elő.

⁷ Fichte arra a legnagyobb példa, hogy a karizmatikus evidencia gondolkodás- és magatartásformája meghatározó szerepet játszik egy nagyobb paradigma kialakulásában. E gondolkodás – és magatartásforma részleges hatása már jóval gyakoribb a filozófia történetében.

Igaz a nagyon egyszerű, igaz a nagyon bonyolult - a kettő között konkrét helyzetekben értelmezésnek kellene döntenie a más értelmezésekkel vívott harcban, miközben a két lehetőség között valóban döntenie képes értelmezés számára a hozzáférhető kutatási anyag gyakran hiányzik.

A modern értelmiség egyik alapkérdése jelenik meg itt: vagy egy kész, érett intellektuális attitűd teremt magának értelmiségi szerepet, vagy egy már kidolgozott értelmiségi szerep teremt magának konkrét, személyes intellektuális attitűdöt.

Karácsony esetében mindkét jelenség egyszerre működött.

Az I. világháború utáni Karácsony attitűdje igen erős korlátokkal és hátrányokkal tudott csak elindulni egy önmaga által önmaga számára megteremtett értelmiségi szerep felé.

Az értelmiségi stratégiát általánosságban nehézségek nélkül azonosíthatjuk a karizmatikus evidencia alapján létrehozott elképzeléssel, ami egy magyar gondolkodási forma rekonstrukcióját célozta meg egy sokszoros determinációban artikulálódó európai és világhelyzetben.

Magát ezt a stratégiát – elég egyértelműen a karizmatikus evidencia filozófiai magatartásának jegyében – Karácsony nem fogalmilag fejté ki „felülről”, de „alulról” gyakorlatot épít, amely – szándékainak megfelelően - meglepő szervességgel épül egybe a reálisan létező magyar iskolai oktatással.

Ezzel teremtette meg végérvényes értelmiségi szerepét.

Saját szerepének megalkotásával értelmiségi típust alkotott. Semmiképpen sem véletlen, hogy annak ellenére, hogy ez a szerep meglepően sokféle értelmiségi csoport és típus felé volt nyitott, szinte senki sem tudta vagy akarta utánozni (ez különösen érdekes „intern” pszichológiai szempontból a tanítványokra vetítve).

Ez a kreatív szerep meglehetősen atipikus. A karizmatikus evidencia értelmiségije olyan terepet választ (értelmezzük ezt a terepet akár a húszas, akár a negyvenes évek értelmiségtörténetének konkrétumai alapján), amit akkor és addig senki rajta kívül nem tekintett volna értelmiségi terepnek.

Ez ismét egyike a Karácsony-„típus” szinguláris vonásainak, igaz, maga a terep éppen ezután Karácsony hatására elég széles körben vált tudatos értelmiségi terep megnyilvánulási terepévé.

A karizmatikus evidencia gondolkodója (a tiszta történeti összehasonlíthatóság kedvéért legyen ismét Fichte, akit legitim módon párhuzamba hozunk Karácsonnyal) mindig egy-egy konkrét tartalommal

köti össze karizmatikus fellépését. Ez Fichténél a nemzet, Karácsonynál egy magyar gondolkodási forma.⁸

A karizmatikus evidencia magatartása annak is eszköze, hogy gesztussal helyettesítse (ugorja át) a leírás vagy a definíció egyes elemeit (azokat is helyettesíti, amiket nem lehet az adott helyzetben kifejezni, de azokat is helyettesítheti, amelyeket valamiért nem akar kifejezni).

Karácsony a magyar gondolkodás formáit ideológiaként azonosítható összefoglaló keret nélkül, alulról, „tacit” módon, elemi funkciókba beépítve rekonstruálja.

Az egyszer már érintett ellentmondás itt is újratermelődik: ez az eredeti kiindulópont megérné, hogy a szerző tudatos reflexiókat fűzzön hozzá. Reflexió nélkül e koncepció evidens koherenciája szinte önálló kérdéssé válik. Ennek a kettősségnek egy másik szintje, hogy a reflexió nélküli alulról építkezés módszere látszólag elfogadja azt a fennálló valóságot, amit a módszer révén felépített gyakorlat a maga valóságában meg akar változtatni.⁹

A reflexió-nélküliség stratégiáját akarva-akaratlanul erősíti az addigi bevett tudományos fogalmiság hiánya, miközben ez a hiány maga is egy sor kérdést vet fel.

Ha általánosságban azonosítható fogalmak nem is lépnek fel nagy számban Karácsony elméletében, a logika, a koherencia működik Karácsony társas-lélektani pedagógiájában.¹⁰

E társas-lélektanra, a magyar gondolkodás körülírásának törekvésére jellemző Karácsonynál az originalitás és alázat kettőssége.

Ez a kettősség a maga módján reprodukálja az elismerésvágy az alázat kettősségét. Ezt az ellentmondást Karácsonynak annál is inkább módja van feloldani, mert a gyerekekkel való kommunikáció mindig lehetséges számára.

A nevelhetőség kérdése is érdekes kettősségben jelenik meg Karácsonynál.

⁸ Fichtét természetesen csak, mint a Beszédék a német népek szerzőjét tekintjük a karizmatikus evidencia klasszikus gondolkodójának, az életmű más vonatkozásaiban nem. – Ebben az összefüggésben értelmezhető a következő kijelentés is: „...most is, mint mindig, csak egy probléma érdekelt, a nevelhetőség.” Ld. I.m. IX:

⁹ Ezáltal az elvárások megsértésnek olyan módszere jön létre, ami a modern szépirodalomban, nem utolsósorban éppen Franz Kafkánál valósul meg. A cselekmény folyik, reflexió nélkül, az olvasóban lassan erősödik a szükséglet, hogy az írói reflexió tárgyilag segítsen meghatározni azt a cselekményt, amibe az olvasó már be van avatva. Ez a reflexió azonban nem következik el, ami révén az olvasó előbb-utóbb abba a helyzetbe kerül, hogy maga próbáljon értelmet adni annak a cselekménynek, ami megjelenik az író ábrázolásában.

¹⁰ A következő kijelentésnek megvan a maga közvetlen referenciája, mindazonáltal a tudományos fogalmiság elkerülésének szándéka is benne munkál: „Ez a 'társas' lélek nem tévesztendő össze a tömeglélektannal. Az egyéni élet az, de nem önmagában véve és önmagára nézve... hanem a másik ember felé fordultában.” (Id. mű, XVII.)

Az egyik oldalról tökéletesen hiteles, ahogy Karácsony az ember nevelhetőségét, mint kérdést felteszi.

A másik oldalról azonban az is bizonyos, hogy a karizmatikus evidencia e koncepciójában akár még egy negatív válasz is a nevelés szolgálatában állt volna. Nem tudunk elképzelni olyan Karácsonyt, aki egy ponton azt mondaná, a kérdésre adott valamilyen válasz következményeként feladná a nevelés koncepcióját.

Majdnem azonos a helyzet az autonómia kérdésében is. Az egyéni autonómia részben érv a nevelhetőség ellen, miközben egyben vonzó kihívás is, hogy tehát éppen az autonómként felfogott és elismert embert közelítse meg a nevelés szándékával.

Karácsony filozófiai vénája maga is artikulálja ezt a kettősséget. A helyzetben lévő dialektikus elemet a következőképpen fejezi ki „ha nem sikerülhet a nevelés, miért sikerül mégis?”

Karácsony kreativitásáról már többször említést tettünk.

Nehezen tudjuk elképzelni, hogy Karácsony maga ne lett volna tudatában annak, hogy érdemileg minden felvetése, egyáltalán az a mód, ahogy a kérdéseket megközelíti, másokban feltétlenül életre hívja az ő kreativitásának érzékelését.

Emellett igen sok és igen sok más irányra utaló megfogalmazással hívja fel ő maga is a figyelmet arra, hogy attitűdjének a kreativitással ellenkező végpontjai is relevánsak.

Ebben az összefüggésben hangsúlyozza a konzervativizmust, a semmi különös, megkülönböztetésre igényt nem tartó tanári szerepet, a gyerekekkel és a szülőkkel való azonos helyzetet.

Nem kétséges, hogy ez a kettősség is része Karácsony állandó gondolati hullámlásának, az élő gondolat uralmának a szövegben.

A kijelentések egyik pólusának érzékelésekor nyomban a másik pólusra kell gondolnunk.

A konzervatív Karácsony szerepének érzékelésekor az újtóra, az új gondolat kifejtésében ügyködő Karácsony esetében a konzervatívra.

Karácsony egy sor további lényeges vonásban is szinte ideáltipikus maradéktalansággal testesíti meg a karizmatikus evidencia gondolkodói típusát.

E típusnak már a történelmi hagyományban is egyik meghatározó vonása volt a (romantikus) önszerveződés elképzelése.

Ez a romantikus autopoiesis azt az alapvető víziót képviseli, hogy minden alrendszernek, objektívációnak a jelenben kell alulról újjá szerveződnie.

A romantikus önszerveződés számára nem létezik történelem, nem létezik az előtte megalkotott, rendszerezett, tőle független valóság, de minden rendszerezés alulról, aktuálisan, s nem utolsó sorban a karizmatikus evidencia alapján álló szubjektum erőfeszítése révén jön létre.

Az önszerveződés egyik igen fontos gondolata Karácsonynál a nevelésnek kizárólag a társas funkciókon keresztül való működtetése. Ha működik a társas funkció, megindul az önszerveződés, a nevelés lehetségessé válik.

Karizmatikus evidencia és romantikus önszerveződés így függenek össze.

Az így felfogott kettősség elégséges bázist szolgáltat Karácsony teljes aktivitásához.

Az egyéni aktivitás, az állandó akcionizmus, amelyben a karizma nem különleges célokat szolgál, de éppen az önszerveződés mindenkori evidenciáit mondja ki, így függenek össze.

Karácsony azonban abból a szempontból sem doktrinér, hogy nem saját szándékkal vetíti rá a karizmatikus evidencia és a romantikus önszerveződés eszköztárát aktuálisan elé kerülő kérdésekre, de olyan tárgyi összefüggésként alkalmazza őket, amelyekben más eszközrendszer nem ígérhetne eredményeket.

Ha visszatérünk a nevelhetőség kérdéséhez, ezzel ahhoz is, amit ebben dialektikusnak neveztünk, igazolni tudjuk ezt az eljárást.

Ezen a területen Karácsony azért alkalmazza a romantikus önszerveződés elvét, mert más út nem áll rendelkezésre. Vagy ahogy ő kifejezi, „a lelki tartalom közlésével nevelni nem lehet”.

A társas viszonyoknak, mint az önszerveződésnek az előnyben részesítése a tartalmak közlésével szemben nyilván nem alkalmazható korlátok és megkötések nélkül az oktatás összes problémájára.

Kétségtelen azonban, hogy elsősorban a nevelés és oktatás alapjainak lerakásakor Karácsony elgondolásának jelentős előnye van egy szokványosan értelmezett tartalmi megközelítéssel szemben.

A kérdés új dimenziókat nyerhet, ha a lelki tartalmak összes lehetséges árnyalatát magunk elé képzeljük, és ezek mindegyikét szembe állítjuk a társas viselkedés módszerével.

Abban Karácsonynak szűkebb értelemben igaza van, hogy maguknak a lelki tartalmaknak a nevelésben való szimpla kommunikatív közlésével nem lehet nevelni, s persze, ha annak a kornak, Karácsony korának a nevelési szokásaira gondolunk, akkor ez nagyon konkrét kritika volt.

Ahogy Karácsony megalapozási gondolatrendszere mozgásban van perszonalizmus és műveltség kritika között, ugyanúgy egyre több funkcióval látja el a nyelvet is.

A nyelvnek ez a sokféle funkcióval való ellátása sokban gazdagítja tudásunkat Karácsony nyelvszemléletéről. Állandó alternatívákat nyit ki a pedagógiai elmélet területén, miközben szükségképpen válasz nélkül hagyja a pedagógiára vonatkozó feltevéseket, azzal hogy az erre az elképzelésre felépített gyakorlat érdemileg csak úgy lehet sikeres, ha ezt egy Karácsony színvonalú pedagógus vezeti, legjobb esetben maga Karácsony.

E kifejtés legtöbb eleme igen meggyőző, a szó szoros értelmében élvezetes olvasmány, legfeljebb az oktatási rendszer számos, ugyancsak evidenciának tartott követelményét kérhetjük rajta számon.

Ez minden pedagógiai elmélet alapvető, immanens belső problémája, hiszen az elméletet számos alakítási fázison keresztül formálják oktatássá, s nincsen lehetőség arra, hogy a kifejtés még eleméleti stádiumában a konkrét tanterv szempontjait kritikailag tekintetbe vegyék.

Ez az immanens tudományelméleti probléma állandóan és nagy mértékben értékeli le az oktatási rendszerrel folytatott reform-vitákat.

Némi iróniával szólva, egy ilyen reformgondolkodást egyszerre két egymással szembe feszülő irányból kellene elkezdni. Egyszerre kellene megfogalmazni a reform lényeges alap gondolatait, s ugyanakkor azt az időszerkezetet, tantárgy-felosztást a kötelező és választható tárgyak arányának felmutatását is, amely az új gondolatokat megvalósítani hivatott.

Ugyanez vonatkozik Karácsony elképzelésére is, hiszen amíg az egyik oldalon pozitívan megfogalmazódik: „*nem tudok elképzelni semmit a kifejezés pillanatától függetlenül*” addig ezzel a felfogással szemben is ott áll a másik oldalon, mely tárgyak, milyen felosztásban jelenjenek meg a kötelező oktatás karakterének képviseletében.

Előre mutat, hogy a nyelv nemcsak általános médium szerepében és a társas-lélektani együttlét valóságát biztosítandó jelenik meg ebben a koncepcióban, de Karácsony számos példát nyújt arra is, hogy a nyelv elemzése hányféle konkrét, az egyes emberi viszonyok, a különféle diszciplínák területére átívelő elemzés lehetőségét foglalja magában. Vagy ahogy maga Karácsony maga fogalmazza a nyelv nem „mellékes cél” elérésére használandó fel az oktatás folyamatában.¹¹

Karácsony számos mély filozófiai helyzetet teremt, nagyon egyértelműen hívja fel a figyelmet arra, hogy „a részek” nem is igazi „részek”, mert elkerülhetetlenül az élet egészére kell irányulniuk.

¹¹ *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*, Budapest, 1938. (Exodus kiadás). XXVIII.

Filozófiailag ez a gondolat ragyogóan utal arra, hogyan jeleníthető meg a beszélgetés legapróbb részletéből kiindulva is „az egyetemes lét”, hiszen a tanulót is állandóan az egyetemes lét öleli körül.

Mindezzel azonban nem oldódik meg az előzőekben említett tudományelméleti problematika.

Az oktatási rendszer valóságában ez a remek pedagógiai-filozófiai elgondolás csak akkor valósítható meg, ha nemcsak egy Karácsony színvonalú tanító vagy tanár veszi kezébe és működteti a nyelv „egészet szimbolizáló” szerepét, de ugyanez a kiváló tanító vagy tanár pontosan látja ugyanezt az egészet a másik oldalról is, az egyes tantárgyak és diszciplínák oldaláról, mely tantárgyakat és diszciplínákat magában képes részeire lebontani, és a nyelvből kialakuló spontán teljességet az egyes diszciplínák tárgyi keretébe beépíteni.

Karácsony a tudás konstitúciójának nyomvonalán építi fel az oktatás alapjait.

E célra igen kreatív és sok egyéni felismeréssel dúsított eljárásokkal használja fel a nyelvet. Ehhez igen nagy segítséget szolgáltat neki saját szélesen értelmezett történelmi korszakának nyelvtudományi virágzása, amelyben máig példamutató módon keverednek össze az úttörő nyelvtörténeti, az összehasonlító nyelvészeti, a közvetlenül vagy közvetetten jelentéstani (szemantikai) és a nyelvfilozófiai szempontok, melyek önállóan is, de különösen egymással való állandó érintkezésükben sokszor szándékolatlanul is kreatív nyelvfilozófiai felismerésekhez vezetnek.

Mind a Wundt-i meghatározás (a mondat egy tagolatlan teljes képzet egymással logikai viszonyban álló részekre bontása), mind a Paul-i felfogás (a mondat képzetek összekapcsolása) minden különbségük ellenére is egy irányba mutatva vezethetnek az oktatás kérdésfeltevéseinek artikulálásához.

Ezekben a gondolatokban állandóan érintkezik objektum és szubjektum, analízis és szintézis, valóság és tapasztalat. Alany és állítmány hétköznapi viszonyában a „világ” és az „élet” kettősége is képes megjelenni: a világ mindig alanyi formát akar, az élet állítmányi formát. Ha a világ győz, az alanyi kifejezés uralkodik, ha az élet győz, akkor a mese, a dinamika a pillanatnyiség.

A tudáskonstitúció filozófiája finoman képes követni az oktatás általánosított modelljét.

Kételeyeink ellenére is tökéletes és akár egy kifejtő pedagógiai módszer alapelve is lehetne, hogy „én a magam kedvéért mindig alárendelnék, mert ismerem a dolgokat, a te kedvéért mellérendelek, mert neked új...”.

Ez voltaképpen a maga nyelvi vonatkozásától függetlenül is a fogalmak megértetésének fő problémája. Távrolról az analitikus és szintetikus ítéletek Kanti megkülönböztetése is felsejlik ebben a szembeállításban.

A megszerzett ismeretben lévő alárendelés nemcsak nyelvi és logikai természetű, de a tudás tartalmi összefüggéseit is kifejezi.

Az átadó tanítás közben azonban nem az alárendelések kész változatát kell rendelkezésre bocsátani (legyen az nyelvi, nyelvtani, logikai vagy tartalmi), hanem az új tudás a már megszerzett tudás elemeinek való mellérendelésből kiindulva „fölfelé” kell, mint új ismeretet megalapozni.

Az új ismeret az egyik értelemben sem „alárendelés” hanem, tudatos szójátékkal élve, az új ismeret a mellérendelési viszonyokból kiinduló „fölérendelés” lehet csak.

Nem gondoljuk, hogy ezzel kimerítettük Karácsony elképzeléseit, miközben a legszélesebb értelmű tudáskonstitúció mértékeit továbbra sem tartjuk a maguk eredeti formájában átvihetőnek a rendszerszerű iskola világára.

Az alá- és mellérendelési viszonyok – ebben Karácsonynak figyelemreméltóan igaz van – rendelkeznek az egyes szűkebb tudomány területeken jól körülhatárolható jelentéssel, mégis van – ettől függetlenül – szinergetikus jellegű általános és közös dimenziójuk is.

Mint a karizmatikus evidencia jegyében gondolkodó, alulról építkező gondolkodó, Karácsony nagyon is tudatosan érzékelteti az alá- és mellérendelések hálójában mozgó közös területeket, áthatásokat, anélkül, hogy ettől az alá- és mellérendelések problémája jelentésváltozásokon menne keresztül az egyes tudományok belső szövegösszefüggéseiben.

Nem sokkal ezelőtt szembesültünk azzal, hogy az emberek „nevelhetetlenségét” „perszonalista” filozófiai alapzatokon fogalmazza meg, majd ez után annak lehettünk tanúi, hogy e tézisnek más, tartalmi összefüggései is vannak, amelyeket leginkább az egyes tudományok fogalmi nyelvének a tanuló nyelvére való hiányos átfogalmazhatóságában találtunk meg.

Hasonló helyzetbe kerülünk most is.

Karácsony a nyelvre felépített társas-lélektani elgondolás kifejtésének bizonyos pontján elérkezettnek látja az időt arra, hogy kifejezze, „már” nem lesz szükségünk az egyéni pszichológiára sem.

Tudományelméletileg fontos pont ez, s kettős megítélés alá esik.

Az egyik az, hogy vajon Karácsony odáig fejlesztette-e már ezt a módszert, hogy valóban feleslegessé tette az egyéni lélektant, vagy pedig, ha netán odáig fejlesztette volna, hogy valóban ki tudna jönni egy szokványos egyéni lélektan nélkül, vajon akkor nem neki magának kellene-e lépéseket

tennie abba az irányba, hogy immár saját alapzatain próbálkozzék meg egy individuálpszichológia megalkotásával.

Mind a két felvetés releváns: közös a gondolkodás történetének szinte összes olyan gondolkodójára vonatkozik, akik a karizmatikus evidencia álláspontjáról gondolkodtak.

Ez pedig az ilyen típusú gondolkodásnak az az eleme, amelynek alapján a karizmatikus evidencia gondolkodója szóval vagy tettekkel illegitimnek nyilvánítja azokat az addigi filozófiai és tudományos megközelítéseket, amelyek nem maradéktalanul az ő karizmatikus evidenciáinak szellemében fogalmazódtak meg.

Felhasznált irodalom

Perszonalizmus és kultúrkritika Karácsony társas-lélektani pedagógiájában. in: *Karácsony Sándor és a magyar pszichológia*, Szerkesztette HELTAI Miklós és LÁNYI Gusztáv: Budapest, 2017. 111–129. (ISBN szám: 978-615-5479-42-7)